

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 1, p. 531-568, January 2013

**İZMİRLİ RESSAM BOĞOS TATİKİYAN VE ABD ULUSAL
KÜTÜPHANESİ'NE HEDİYE OLARAK HAZIRLANAN
GRAVÜR ALBÜMÜ**

*THE PAINTER BOGOS TATIKIAN OF SMYRNA AND THE ALBUM OF
LITHOGRAPHY PREPARED AS A GIFT TO THE NATIONAL LIBRARY OF
THE UNITED STATES*

Doç. Dr. Semra DAŞÇI

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Abstract

This study deals with a painter and lithographer Bogos Tatikian (1820 - ?) of Smyrna who was an Ottoman Armenian and was considerably active in Smyrna in 19th century. In addition, using some new documents this study aims to evaluate the Tatikian Printing House served for a long time in Smyrna and Tatikian's contributions to the cultural and artistic environment of the city. In the commercial annuals published on various dates in Izmir during the 19th century and the early 20th century, the name of the Tatikian Printing House is commonly observed. The latest publications of the Tatikian Printing House are dated from 1922 and after then its name is unable to find in documents and trade annuals. The lithographer and painter Bogos Tatikian began to paint in 1840s. The street scenes reflected the local characteristics in order to attract the

attention of foreign tourists were mostly painted by the artist. These large size images commonly contained a single figure and represented the street vendors and the costumes of the different nations of the city. In addition, Tatikian prepared and printed to sell the colored and gilded portraits of the Ottoman Sultans. His engraving albums are appeared in various museums and private collections in domestic and abroad. One of these albums is held at *Istanbul Metropolitan Municipality, Atatürk Library*. *This album was commissioned by the Sultan Abdulhamid II. for the National Library of United States of America. It contains 29 colored engravings depicted the vendors and the peoples from different religions and nationalities like Armenians, Turks, Jews, Albanians in Smyrna. Although we were unable to reach all details of his life, the works left by him reveals that he was an eager and lively artist.*

Key Words: Tatikian, II. Abdülhamid, Ottoman, ABD, İzmir, Smyrna, lithography

Öz

Bu çalışma 19. yüzyılda İzmir'de etkin bir ressam ve litografi (taşbaskı) ustası olan Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Boğos Tatikyan'ı (1820-?) ele almakta, eserlerini, dönemin kültür ve sanat ortamına yaptığı katkıları ve İzmir'de uzun zaman hizmet veren Tatikyan Matbaası'nı bazı yeni belge ve kaynaklardan yararlanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında İzmir'de çeşitli tarihlerde basılan ticaret rehberlerinde Tatikyan Matbaası'nın adına rastlanmakta, her dilde ayırım yapmaksızın basım yaptığı bilinmektedir. Matbaanın en geç tarihli yayınları 1922'ye tarihlenmekte, bu tarihten sonra adına pek rastlanmamaktadır. Boğos Tatikyan'ın 1840'larda resim yapmaya başladığı düşünülmektedir. Sanatçı, özellikle yabancı turistlere hitap edebilmek amacıyla İzmir'in yerel özelliklerini yansıtan sokak sahneleri resmetmiştir. Bunlar, sokak satıcıları, İzmir'deki farklı milletlerin kıyafetleri gibi konuları ele alan çoğu zaman tek figürlü büyük boy taşbaskı resimlerdir. Bunların dışında Tatikyan, Osmanlı Sultanları'nın portrelerini de renkli ve yaldızlı olarak hazırlayıp basmış ve satışa sunmuştur. Tatikyan'ın gravür albümleri yurt içi ve yurt dışında çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Bu albümlerden biri de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda korunmaktadır. 1893 tarihli bu albüm, II. Abdülhamid Dönemi'nde Birleşik Devletler Ulusal Kütüphanesi için hazırlanmıştır. 29 renkli gravürden oluşan albüme İzmir'in sokak satıcıları ile Ermeni, Türk, Arnavut, Yahudi gibi farklı milletlerin giyim kuşamları betimlenmiştir. Yaşamına ilişkin tüm ayrıntılara ulaşmak mümkün olmasa da bıraktığı eserler İzmirli sanatçı Boğos Tatikyan'ın tanınmaya ve tanıtılmaya değer renkli bir sanatçı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tatikyan, II. Abdülhamid, Osmanlı, ABD, İzmir, litografi

Smyrna’da Tatikyan Matbaası

Tatikyan (Tatikian) adına 19. yüzyıl boyunca çeşitli yayın ve kaynaklarda rastlamak mümkünse de hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşmak güçtür. Tatikyan adının geçtiği çoğu kaynakta yararlanılabilecek bilgi son derece sınırlıdır. Bu çalışma, döneminin kültür ortamı içinde matbaacı, ressam ve litografi (taşbaskı) ustası olarak üretkenliği ile dikkati çeken Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Hoca Boğos Tatikyan’ın (1820-?) eserlerini, dönemin kültür ve sanat ortamına yaptığı katkıları ve İzmir’de uzun zaman hizmet veren Tatikyan Matbaası’nı bazı yeni belge ve kaynaklardan da yararlanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Levon P. Dabağyan’ın *Sanat Dünyamızda Ermeniler* adlı kapsamlı çalışmasında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan dönem boyunca plastik sanatlar ve fotoğrafçılık alanlarında emeği geçen Ermeni sanatçılar arasında Boğos Tatikyan’ın yer almadığı görülür.¹ Garo Kürkman’ın *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Ressamlar* adlı kitabında Boğos Tatikyan ve çalışmaları ayrı bir başlık altında ele alınarak değerlendirilmiştir. Kürkman, Osmanlı gravür sanatının öncü isimlerinden biri olan Boğos Tatikyan’ın 1820 yılında İzmir’de doğduğunu, 1840’larda resim yapmaya başladığını belirtmekte, ölüm tarihi ile eğitimine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığını ifade etmektedir.²

Tatikyan hakkında satır aralarından bilgi edindiğimiz önemli bir kaynak ise Amerikalı diplomat, yazar ve ressam Samuel Greene Wheeler Benjamin’in (1837-1914) kendi yaşam öyküsünü ve hatıralarını anlattığı kitaptır. Benjamin yaşam öyküsünü anlatırken, 1846 yılında İzmir’de bulunduğu sırada Tatikyan adında bir ressamdan ders aldığını belirtmektedir. Bu bilgi, Tatikyan’ın 1846’da hâlihazırda resim yapmakta olduğunu açık bir göstergesidir.³

Kevork Pamukciyan, matbaacı Bedros Tatikyan’ın (?-1883) kardeşi Hoca Boğos’un ünlü bir yağlıboya ve suluboya ressamı, aynı zamanda bir litografyacı yani taşbaskı resim ustası olduğunu belirtmektedir. Pamukciyan’a göre Boğos Tatikyan, 1859’da İzmir’de ilk fotoğrafhaneyi açmış ve aynı yıl litografhanesini kardeşi Bedros’a

¹ Bkz. Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sâdıka-2: Sanat Dünyamızda Ermeniler*, Yedirenk, İstanbul 2012, s. 401-444.

Çalışmaya yaptıkları değerli katkılar için Burcu Böcekler başta olmak üzere, Hüseyin Cevizoğlu, Cihan Özgün, Şenay Öztürk, Martin Minz, Marta Fodor, Diana Zlatanovski, Doris May ve Yasin Öztürk’e teşekkürlerimi sunarım.

² Garo Kürkman, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Ressamlar*, İstanbul 2004, s. 76, 793.

³ Samuel Greene Wheeler Benjamin, *The Life and Adventures of a Free Lance*, Burlington, Vt. 1914, s. 71.

teslim etmiştir. Konstantin İkonomos'un *Etude sur Smyrne* adlı ünlü eseri de 1868'de Bedros Tatikyan'ın matbaasında Fransızca olarak basılmıştır. Pamukciyan'ın Hagop Kosyan'a⁴ dayanarak verdiği bilgiye göre daha önceden Ermeni Kilisesi'nde bulunan ve 1845 yangınında kenarları hasar gören büyük boyutlu (5 x 2.40 m.) *Mahşer* tablosunun Boğos Tatikyan tarafından yapılmış olması olasıdır. Kaynağa göre Kosyan, tablonun Boğos adında biri tarafından yapıldığını dedesinden işitmiştir.⁵ 1800'lü yılların ortalarından itibaren çeşitli dillerde ve türlerde yapmış olduğu yayınlarla öne çıkan Tatikyan Matbaası'nın hangi yıllar arasında hizmet verdiğini yaklaşık olarak tesbit etmek, gerek dönemin ticaret yıllıkları gerekse matbaada basılan yayınlar aracılığıyla mümkün görünmektedir.

Anahide Ter Minassian, İzmir'de yayınlanan dergilerden söz ederken Boğos Tatikyan'ın matbaasını "en modern, cemaatler arası ilişkilere en açık matbaa" olarak tanımlamış, İzmir'de konuşulan tüm dillerde basım yaptığını belirtmiştir. 1860'lı yıllarda Ermeni gazeteci Stefan Voskan'ın *La Réforme*'u da bu matbaada yayınlanan dergi ve gazeteler arasındadır.⁶

Tatikyan adına rastladığımız bir diğer belge ise 1861 tarihli bir Berlin gazetesidir; İzmir'de dragomanlık yapanlar arasında Tatikyan adı geçmektedir. Burada verilen bilgiye göre litografyacı B. Tatikyan, 1 Ocak – 15 Ekim 1854 tarihleri arasında gönüllü dragoman olarak görev yapmıştır.⁷

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 27. 02. 1882 tarihli bir belgede, İzmir'deki Tatikyan Matbaası'ndan ruhsat talebi için gönderilen kitaplara izin verilmesini konu almaktadır.⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de yayınlanan ticaret rehberleri, Tatikyan ile ilgili bilgi edinebildiğimiz önemli kaynaklar arasındadır. Engin Berber tarafından tercüme edilerek *İzmir 1876 ve 1908: Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir* adı ile yayınlanan iki Yunanca rehberden 1876 tarihli olanında Tatikyan adı (Tatikian V. olarak kaydedilmiştir) matbaalar ve taşbaskı atölyeleri arasında yer alırken, adres olarak Eski Yunan Kulübü Pasajı (Eski Rum Gazinosu Ferhanesi) verilmiştir.⁹

⁴ P. Hagop Kosyan, *Hayk i Zmürnia Yev i Şrgaçgays (İzmir ve Çevresinde Ermeniler)* C. I-II, Mikhitaryan, Wien 1899.

⁵ Kevork Pamukciyan, "İzmir'in Büyük Yer Sarsıntıları", *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-III; Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 312, 316; Kevork Pamukciyan, "İzmir'in Büyük Yer Sarsıntıları", *Tarih ve Toplum*, S. 70, Ekim 1989, s. 243-244.

⁶ Anahide Ter Minassian, "Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi", *İzmir 1830-1930: Unutulmuş Bir Kent mi?*, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. I. Ergüden, İstanbul 2008, s. 104.

⁷ *National Zeitung*, 14. 06. 1861, Berlin, s. 3.

⁸ BOA, MF.MKT. no. 74/108, 08. R. 1299 (27. 02. 1882)

⁹ Engin Berber, *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008, s. 40-41.

1891 Aydın Salnamesi'nde, İzmir'de bulunan matbaalar arasında Tatikyan (Tatskiyan olarak kaydedilmiştir) adı geçmektedir; bu tarihte Ermeni Ferhanesi'nde bulunduğu ve her dilde yayını bastığı ilanda belirtilmiştir.¹⁰ Tatikyan adı 1893, 1894, 1895 ve 1896 yıllarında Fransızca olarak İzmir'de yayınlanan ticaret yıllıklarında da geçer; adres yine Eski Yunan Kulübü Pasajı'dır. 1893, 1894 ve 1896 tarihli yıllıklarda gravür ustaları içinde B. Tatikian adı yer almakta, litografi ve tipografi alanlarında hizmet verdiği belirtilmektedir. Aynı isim ve adrese 1895-1896 yıllıklarının matbaalar başlığı altında da yer verilmiştir.¹¹

Musevîleri din, tarih, edebiyat ve gelenekleri açısından oldukça kapsamlı bir biçimde ele alan 1901 New York basımı *Musevî Ansiklopedisi*'nde, İzmir'deki Musevî matbaacılığında söz edilirken İngiliz Misyonu'nun matbaacısı E. Griffith ile bir Ermeni olan B. Tatikyan'ın Musevî eserlerini İzmir'de bastıkları bilgisine yer verilmektedir.¹²

Türkçe yayınlanan ticaret yıllıklarından ilki Cevat Sami ile Hüseyin Hüsnü'ye ait *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye vesair Ahvalinden Bahis 1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Neval-i İktisat* adlı yayındır. Erkan Serçe'nin *İzmir 1905* adı ile yeni yazıya aktardığı bu yıllıkta İzmir'de bulunan çok sayıdaki matbaa arasında Tatikyan Matbaası'nın yine aynı adreste yer aldığı görülür.¹³ Engin Berber'in, 15 Mayıs 1919 – 15 Ekim 1920 tarihleri arasında İzmir'de Türkçe dışındaki dillerde yayımlanmaya başlayan gazete ve dergilerle¹⁴ ilgili olarak hazırladığı tabloda, *Mimos* adlı Ermenice mizah dergisini basan yer olarak Tatikyan Matbaası kaydedilmiştir. 1919'da yayın hayatına başlayan derginin 1922 yılı ortalarına kadar varlığını sürdürdüğü bilgisi bize, Tatikyan Matbaası'nın 20. yüzyılın başlarında halen hizmet

¹⁰ İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307 / H. 1308*, (Haz. M. Babuçoğlu ve diğ.), Ankara 2010, s. 353.

¹¹ *Annuaire des Commerçants ...* (1893), s. 260; *Annuaire des Commerçants ...* (1894), s. 139, 188; *Annuaire des Commerçants ...* (1895), s. 51, 168; *Annuaire des Commerçants ...* (1896), s. 46–47, 51. Tatikyan ve 1893-1896 İzmir ticaret yıllıklarında adı geçen sanatçılar ve sanatla ilgili meslekler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Semra Daşçı, "1893-1896 İzmir Ticaret Yıllıklarında Adı Geçen Sanatçılar ve Sanatla İlgili Meslekler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 3, 2012, s. 17-52.

¹² Isidore Singer ve Cyrus Adler ve diğ., *Jewish Encyclopedia: a Descriptive Record of the History, Religion, Literature and Customs of the Jewish People from the Earliest Time to the Present Day*, C. 12, New York 1901, s. 324.

¹³ Cevat Sami ve Hüseyin Hüsnü, (Sadeleştirerek yayına hazırlayan: Erkan Serçe), *İzmir 1905*, İzmir 2000, s. 179.

¹⁴ İzmir basın tarihi ile ilgili bilgi için bkz. Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No. 137, İzmir 2006; Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922*, C. I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını No. 16, İzmir 2001; *İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938*, C. II, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını No. 59, İzmir 2008.

vermekte olduğunu göstermektedir.¹⁵ Cumhuriyet döneminin İzmir ile ilgili ilk ticaret rehberi olan 1926 tarihli *Ticarî ve İktisadî İzmir Rehberi*'nde ise Tatikyan Matbaası'nın yer almaması dikkat çekicidir.¹⁶

Tatikyan matbaasında basılan kitaplar arasında, İzmir hakkında yazılmış önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilen *Etude sur Smyrne* (1868) de bulunmaktadır. Konstantin İkonomos tarafından yazılan eser, yıllıklarda Fransızca öğretmenini olarak kaydı bulunan¹⁷ Bonaventura Slaars tarafından Yunanca'dan Fransızca'ya çevrilmiş ve genişletilmiştir; matbaa bu tarihte Frenk Sokağı, Avrupa Oteli Pasajı, 4-5 numaradadır.¹⁸

Tatikyan Matbaası'nın, farklı dil ve türlerdeki yayınları ayırt etmeksizin basmış olduğu, günümüze ulaşan örneklerden de açıkça anlaşılmaktadır. *Petite Encyclopédie Classique a l'usage des Ecoles du Levant*, 1871 tarihinde Tatikyan Matbaası'nda basılmıştır. Burada basılan yayınlardan biri diğeri de 1896 tarihli *Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus*'dur (**Res. 1**). Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü'nün kuruluşu, öğretmenleri, okula kabul koşulları, dönemlere göre verilen dersler gibi bilgileri içeren bir tür tanıtıcı el kitabı niteliğindeki bu yayında, matbaacı ve litografyacı C. Tatikian (Smyrna) adı dikkati çekmektedir.¹⁹

Res. 1: *Catalogue of St. Paul's Institute in Tarsus*. C. Tatikian, 1896 Smyrna. Başsayfa.

¹⁵ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ankara 1997, s. 388.

¹⁶ Sabri Yetkin (yay. haz.), *Ticarî ve İktisadî İzmir Rehberi 1926*, İzmir 2002, s. 125.

¹⁷ *Annuaire des Commerçants ...* (1893), s. 333; *Annuaire des Commerçants ...* (1895), s. 159.

¹⁸ Bkz: Konstantin İkonomos – Bonaventura F. Slaars, *Etude Sur Smyrne*, Tatikian, Smyrne 1868. Çalışma Türkçe'ye çevrilmiştir: Konstantinos Oikonomos – Bonaventure F. Slaars, *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, Çev. Bilge Umar, İletişim, İstanbul 2001.

¹⁹ *Catalogue of Saint Paul's Institute in Tarsus*, C. B. Tatikian, Smyrna 1896, başsayfa.

Ömerzâde Mehmed Hattat'ın, *Rehnumâ-yı Tahvil-i Nükûd: Guide sur le Chance Premiere Partie*²⁰ adlı kitabı 1889 yılında, Mehmed Namık Kemâl'in *Edib-i Azam Namık Kemâl Bey'in gayr-i matbu Âsârından Ahmed Midhat Efendi'ye Yazdığı İki Mektub*²¹, adlı kitabı 1906 yılında Tatikyan Matbaası'nda Osmanlıca olarak basılmıştır. Bu eserlerin, İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda birer kopyaları bulunmaktadır.

İzmir'de Mekteb-i İdadi-i Mülki Tevzi-i Mükâfat Cetveli 1317/1318 ve 1318/1319, 1901'de ve Eski harflerle basılmış Türkçe sözlüklerden biri olan Yusuf Rıza'nın Ecnebiyeden Alınma Kelimatın Meşhur ve Kolaylarını Havi Lûgat Dersi Risalesidir, 1908 tarihinde İzmir'de Tatikyan Matbaası tarafından basılan yayınlardan biridir.

II. Meşrutiyet döneminde tiyatronun canlanması ile birlikte başkent İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de çok sayıda tiyatro eseri basılmış ve sahnelenmiştir. Bunlar arasında yer alan Mehmed Sadullah'ın *Köylü Mürşidi*,²² adlı eseri 1913 yılında Tatikyan Matbaası'nda basılmıştır. Matbaanın geç tarihli baskılarından biri de *Yeni Musiki Risâlesi*'dir (1922).²³

Tatikyan Matbaası'nda yalnız farklı dillerde değil, farklı türlerde belgelerin de basıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri İzmir kenti tarihi ile ilgili bir belge olan ve bugün Londra British Library'de bulunan *Smyrna – Aydın Demiryolu Planı*'dır (**Res. 2**). Kalın bir çerçeve içine alınan ölçekli haritada, İzmir-Aydın demiryolu hattı, yapımı devam eden ve yapılması hedeflenen bölümler olarak sürekli ve kesik çizgilerle belirtilmiştir. İnşası süren bölüm, Smyrna'dan başlayarak Aydın merkeze kadar uzanmakta, buradan itibaren yapımı hedeflenen hat kesik çizgilerle bugün de aynı adı koruyan Kuyucak ve Pirlibey'e kadar gösterilmekte ve plan burada kesilmektedir. Hat boyunca gösterilen yerleşim yerlerinin adları bugün kullanılan adlarla büyük ölçüde aynıdır. Bu adlar, hem Osmanlı hem de Latin harfleriyle yazılmış, plan üzerindeki açıklamalar ise İngilizce olarak yapılmıştır. Haritanın sağ üst bölümündeki açıklamada, karşısında nüfusu belirtilmeyen yerleşimlerin nüfusunun genellikle 100-500 arasında olduğu, Küçük Asya'nın toplam nüfusunun ise 12.000.000 olarak tahmin edildiği bilgisi kaydedilmiştir. Haritada deniz açık mavi, deniz kıyıları koyu mavi, demiryolu hattı ise pembe / kırmızı tonlarında renklendirilmiştir. Haritanın tarihi, British Library'nin kataloğunda 1859 olarak ancak bir soru işareti ile birlikte verilmiştir. Haritanın tarihini belirlemek için İzmir-Aydın demiryolunun tarihine

²⁰ Demirbaş no: MC_Osm_K.00122. Atatürk Kitaplığı, İstanbul.

²¹ Demirbaş no: Bel_Osm_K.04483. Atatürk Kitaplığı, İstanbul.

²² Güneş Günver, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, 2007, S.18, s. 161.

²³ *Yeni Musiki Risâlesi* adlı yayının 1922 tarihinde Tatikyan Matbaası'nda basıldığından söz eden yayın, Esra Bekman, *Kanun Çalmayı Otodidakt Yöntemle Öğrenmiş Beş Kanunçaların Görüş ve Yaklaşımları Bağlamında XX. Yüzyıl Kanun Sanatına Bakış*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, Yüksek lisans tezi, İstanbul 2007, s. 28.

bakmak gereklidir. Bilindiği gibi Anadolu topraklarında gerçekleştirilmiş ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın demiryolu, Osmanlı dış ticaretinde önemli bir yeri olan İzmir'i Batı Anadolu'ya bağlamış ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. İzmir'de yaşayan İngiliz tüccar Robert Wilkin'in ortakları ile birlikte İzmir-Aydın arasına demiryolu yapmak üzere Osmanlı Hükümeti'nden istediği imtiyaz 1856 yılında verilmiş, ancak alınan imtiyaz ertesi yıl bir başka İngiliz gruba satılmıştır. 1858 yılının Eylül ayında, o dönemdeki adı ile Punta olan Alsancak'ta büyük bir törenle temel atılmış, yaşanan bazı gecikmeler sonucunda 1860'ta İzmir-Torbalı hattı hizmete açılmıştır. İzmir-Aydın arasındaki hattın tamamı ise 1866'da tamamlanarak hizmet vermeye başlamıştır.²⁴ Bu gelişmeler doğrultusunda değerlendirildiğinde harita 1858-1866 yılları arasına tarihlendirilebilir.

Res. 2 : *Smyrna – Aydın Demiryolu Planı.* Litografi: B. Tatikian. Smyrna. 1859 ? No. 004933933, British Library, Londra.

²⁴ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara 1982, s. 37-47; A. Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir 2002, s. 52-64.

İzmir'in çok uluslu karakterini, farklı dil ve türlerde yaptığı basımlarla ortaya koyan Tatikyan Matbaası, piyango biletleri de basmıştır. Yahudi Cemaati tarafından yetim Yahudilerin evlenirken harcamalarını karşılamaya, onlara maddi destek sağlamaya yönelik olarak düzenlenen bir piyangoya ait 6 Şubat 1874 tarihli bilet günümüze ulaşan örneklerden biridir. Bilet, Ermenice, Fransızca, Yunanca, Ladino ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere beş ayrı dilde basılmıştır.²⁵

Tatikyan Matbaası'ndan çıkan bir diğer belge örneği ise geleneksel Yahudi evlilik sözleşmesi olan *ketubbah*'dır (**Res. 3**). Magnes Collection of Jewish Art and Life'da (California Üniversitesi, Bancroft Kütüphanesi) bulunan belge, 24 Şubat 1913 tarihinde İzmir'de düzenlenmiş ve Tatikyan tarafından basılmıştır. Belgenin dekoratif zenginliği dikkat çekicidir. Metin bölümü elle yazılmıştır, altta ise imzalar yer almaktadır. Metnin sağ üst köşesinde görülen mor mürekkeple basılmış oval damgada Osmanlıca, İbranice ve Fransızca olarak "Smyrna Yahudi Cemaati" yazısı görülmektedir.

Res. 3: *Ketubbah*. 24 Şubat 1913. Kağıt üzerine baskı ve el yazısı. No. 139. Bancroft Library, California University.

²⁵ *Loterie au profit de la Société Israélite soutenant la dépense nécessaire pour le mariage des Orphelines*

Juives. 6 Şubat 1874. B. Tatikian, Smyrna. Kestenbaum and Company, New York, Fine Judaica: Printed Books and Manuscripts, 20 Haziran 2006, Lot no. 99. Katalog ve bilgi için bkz: http://www.kestenbaum.net/docs/Auction_33.pdf (Erişim: 21.07.2012)

Litografi Albümleri...

Yukarıda sözü edilen demiryolu haritasının 1857-58'li yıllara kadar indirdiği Tatikyan Matbaası'nın tarihi, Boğos Tatikyan'ın resimli albümleri ile daha da erkene çekilmektedir. Yukarıda adı geçen Amerikalı diplomat, gazeteci, yazar ve sanatçı Samuel Greene Wheeler Benjamin (1837-1914), Boğos Tatikyan'dan kısa da olsa söz etmektedir. American Board'un misyonerlerinden olan babası ve annesinin 1836'da Yunanistan'a görevli olarak gelmelerinin ertesi yılında Argos'ta dünyaya gelen Samuel Benjamin, daha sonraki yıllarda babasının görev yeri değişikliği nedeniyle İzmir'e de gelmiş,²⁶ yaşamının ilerleyen dönemlerinde gezi anılarını ve gözlemlerini paylaştığı birçok kitap kaleme almış, ayrıca sanat konulu yayınlara da imza atmıştır. Birleşik Devletler'in İran'daki ilk elçisi olma özelliğini taşıyan Benjamin'in resme duyduğu ilgi küçük yaşlarda başlamıştır. Yaşamının yedi yılını (1846-1853) dolu dolu geçirdiği ve yazılarında uzun uzun sözettği İzmir'e, babasının İstanbul'a tayin edilmesi ile veda etmiştir.²⁷ Yaklaşık dokuz-on yaşlarında iken resme olan düşkünlüğünden, babasının ona bir taslak defteri satın almasından ve gittiği her yerde doğadan, eski pitoresk yapılardan ve figürlerden taslaklar yapmasından söz etmektedir anılarında. Yerel bir Ermeni ressam ve litografi ustası olan Tatikyan ile tanışan Samuel Benjamin, onu "...Vasat bir sanatçıydı, ancak benim yaptığımdan çok daha fazlasını biliyordu ve turistlere satmak üzere sokaktaki yaşamdan aldığı resim konuları beni çekmişti. Kendisini atölyesinde ziyaret etmem ve çalışmasını görmem konusunda istekliydi. Onun detayları betimlerken gösterdiği sabırdan, sabrı ve özeni öğrendim..." sözleriyle anlatmakta, gölgelendirme ve doğadan hızlı çizim yapma gibi konularda kendisinden öneriler aldığından söz etmektedir.²⁸

Bahattin Öztuncay, eski İstanbul fotoğrafçıları incelediği çalışmasında İzmirli ünlü bir litograf olarak Bedros Tatikyan'ın adını vermekte, giysi ve meslekleri konu alan litografi serilerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğrafın öncülerinden biri olan İskoçyalı James Robertson'ın sokak sahneleri, satıcıları ve kadınları konu aldığı fotoğraflarından yararlandığını ileri sürmektedir.²⁹ Kürkman ise Hoca Boğos Tatikyan'ın, 3 Nisan 1852 tarihli *Nuh'un Güvecini* adlı Ermenice gazetede yayınlanan bir reklamına değinmektedir. Bu reklam, Ermeni gravürcü Tatikyan Boğos'un, Osmanlı İmparatorları'nın renkli ve altın yaldızlı gravürlerini hazırladığından ve bunların adedinin beş kuruştan, tamamının ise bir Osmanlı altınından İzmir'de Boğos'un gravürhanesinde, İstanbul'da ise Mühendisyan Hovhannes'in matbaasında

²⁶ Benjamin, s. 11, 67.

²⁷ Benjamin, s. 101-102.

²⁸ Benjamin, s. 71.

²⁹ Bahattin Öztuncay, *The Photographers of Constantinople: Text and Photographs*, İstanbul 2003, s. 143.

satılacağından söz etmektedir.³⁰ Pamukciyan, yaklaşık 1850’de renkli ve yaldızlı olarak Hoca Boğos tarafından hazırlanan portrelerin, iki yıl sonra litografilerinin basıldığını, İzmir ve İstanbul’da satışa sunulduğunu belirterek Kürkman’ı doğrulamaktadır.³¹ Victoria and Albert Museum, National Art Library’de 1852 basımı bir “Osmanlı Padişahları Albümü” bulunmaktadır.³² 31’i elle renklendirilmiş 34 sayfalık albümde I. Osman’dan Abdülmecid’e Osmanlı sultanlarının portreleri yer alır.

Tatikyan, padişah portrelerinden oluşan albümler dışında kıyafet albümlerine de ağırlık vermiştir. Bugün dünyanın farklı yerlerinde, farklı kütüphane ve koleksiyonlarda bulunan kıyafet albümlerinin, İzmir kentinin renkli kimliğini canlılıkla ortaya koyan türde resimler içerdiklerini görmekteyiz. Kürkman, Paris’te özel bir koleksiyonda gördüğü bir kıyafet albümünden ve H. M. Blackmer Koleksiyonu’nda bulunan üç gravür grubundan söz etmektedir.³³ Bunların dışında, Toronto Public Library’de bulunan ve tamamı renkli resimli 30 levhadan oluşan kıyafet albümü, “B. Tatikian, Smyrne” imzalı gravürler içermektedir.³⁴ “B. Tatikian, Smyrne” imzalı litografilerin bulunduğu bir diğer kıyafet albümü ise Boston Museum of Fine Arts’da bulunmaktadır.³⁵ Oldukça kötü durumda olan Boston albümü, Fransızca başlıklar verilmiş 21 levhayı içermektedir, kapağı ve birçok sayfası eksiktir. Bir diğer kıyafet albümü de Maryland’de Towson University, Albert S. Cook Library’de korunmaktadır. Baş sayfası eksik olan albüm 24 renkli taşbaskı sahneyi içermektedir.³⁶

Yurt dışındaki müzayedelerde alıcı bulan Tatikyan’ın iki kıyafet albümü, Sotheby’s tarafından Londra Bond Street’te düzenlenen 9 Mayıs 2012 tarihli “Travel, Atlases, Maps and Natural History” müzayedesinde satışa sunulmuştur. Şefik E. Atabey koleksiyonuna ait albümlerden biri cilt kapağında yaldızlı yazıyla *Eastern Characters* (Lot 173) başlığını taşımaktadır; elle renklendirilmiş 39 taşbaskı resmi içeren albüm tahmin edilenin üzerinde bir fiyatla 11,875 Sterline alıcı bulmuştur. 19

³⁰ Garo Kürkman, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Ressamlar*, İstanbul 2004, s. 76.

³¹ Pamukciyan (2003), s. 316; Pamukciyan (1989), s. 244.

³² Katalog bilgileri: *Chronologies des Empéteurs Ottomans*, B. Tatikian. Smyrna 1852. 33x22 cm. No. 95.RR.20, Special Collections, National Art Library, V&A Museum, Londra.

³³ Gravür albümleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kürkman, s. 76-77.

³⁴ Katalog bilgileri: *Pictures of Eastern Costumes*, B. Tatikian, Smyrne? 18..? No. 1555949. Toronto Public Library, Kanada.

³⁵ Katalog bilgileri: *Book of Near Eastern Costume*, B. Tatikian. 18..? No. GT 1380. T38. Textile and Art Library, Museum of Fine Arts, Boston. Değerli yardımları için Doris May, Boston Museum of Fine Arts’dan Marta Fodor ve Diana Zlatanovski’ye içten teşekkürlerimi sunarım.

³⁶ Katalog bilgileri: *A Collection of Quarto-sized Hand-colored Lithographs of Turkish and Armenian Costumes*, B. Tatikian. Smyrna 18..? 32x23 cm. No. GT 513. T3. Towson University, Albert S. Cook Library, Maryland.

litografiden oluşan *Turkish Costumes* (Lot 174) başlıklı ikinci albüm de beklenenin biraz daha üzerine çıkarak 4,250 Sterline satılmıştır.³⁷

ABD Kongre Kütüphanesi'ne hediye olarak hazırlanan Tatikyan imzalı gravür albümü...

Bilindiği üzere, Sultan II. Abdülhamid 1893 tarihinde Birleşik Devletler Kongre Kütüphanesi'ne Osmanlı'yı tanıtan 51 büyük boy fotoğraf albümü hediye etmiştir.³⁸ Önemli bir bölümünü Abdullah Biraderler'in çekmiş olduğu bu fotoğraflar, bir yandan sonraki kuşaklar ve araştırmacılar için değerli bir arşiv oluştururken, diğer yandan Osmanlı'nın ekonomik ve askeri açıdan hâlâ güçlü ve ayakta olduğu mesajını vermektedir. İki bine yakın fotoğrafı içeren bu albümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bakımdan modernleşmesini göstermekte, ordu ve donanma personeli ve tesisleri ile eğitim, hükümet, hastane binaları, limanlar gibi görüntülere vurgu yapmaktadır. Bunların dışında, tarihi Bizans ve Osmanlı anıtlarını, camileri, çeşme ve türbeleri, sarayları belgeleyen fotoğraflar ile kent görünüşleri de yer alır. Fotoğraf albümlerinin deri kapaklarında yıldızlı olarak *Gift Made by H.I.M. the Sultan Abdul-Hamid II to the National Library of the United States of America, 1893* yazısı görülmektedir.³⁹ Bu fotoğraf albümlerinden İngiltere'ye de hediye edildiği anlaşılmaktadır. Londra, British Library'de bulunan 37 albümün cilt kapağı da Amerika'daki örneklere benzer biçimde tasarlanmış, deri cilt üzerinde yıldızlı harflerle *Gift Made by H.I.M. the Sultan Abdul-Hamid II. to the Library of the British Museum London 1893* yazısı yer almıştır.⁴⁰

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda korunmakta olan ve Talat Albayrak tarafından kütüphaneye bağışlanan eserler arasında yer alan ve 29

³⁷ B. Tatikian, Collection of *Eastern Characters*, yakl. 1850, litografi, 24.5x17.2 cm. Sotheby's London, Mayıs 2012, Lot no: 173.

B. Tatikian, Collection of *Turkish Costumes*, yakl. 1850, litografi, 24.5x17.2 cm. Sotheby's London, Mayıs 2012, Lot no: 174. Ayrıntılı bilgi ve katalog için bkz: "Sotheby's, Travel, Atlases, Maps and Natural History", <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/travel-atlases-maps-natural-history-112401/lot.173.html> (Erişim: 21.07.2012)

³⁸ Katalog bilgileri: *Abdul-Hamid II Collection of Photographs of the Ottoman Empire, 1880-1893*, 51 fotoğraf albümü. No. 2003652945. Prints and Photographs Division, Library of Congress, Washington. Abdülhamid'in hediye albümleri ile ilgili olarak bkz: William Allen, "Analyses of Abdul Hamid's Gift Albums," *The Journal of Turkish Studies*, 12 (1988), pp. 33-37; Carney E.S. Gavin ve Harvard Semitic Museum (Ed.), "Imperial Self-Portrait: the Ottoman Empire as revealed in the Sultan Abdul Hamid II's Photographic Albums", *Journal of Turkish Studies*, 12 (1988).

³⁹ "Abdul-Hamid II Collection of Photographs of the Ottoman Empire", The Library of Congress Catalog Record, <http://lccn.loc.gov/2003652945> (Erişim: 21.07.2012); <http://www.loc.gov/pictures/item/2003652945/> (Erişim: 21.07.2012).

⁴⁰ "Sultan Abdul Hamid II Collection", India Office Select Materials, <http://www.bl.uk/catalogues/indiaofficeselect/PhotoShowDescs.asp?CollID=2686> (Erişim: 21.07.2012).

gravürden oluşan bu albümün de,⁴¹ II. Abdülhamid tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne hediye edilmek üzere hazırlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla hazırlanan eserin, herhangi bir nedenle gönderilememiş olduğu düşünülebilir. Yukarıda sözü edilen hediye albümlerden farklı olarak fotoğraf değil bir litografi albümü olan kitabın kapağı, aynı amaçla hazırlanan fotoğraf albümlerinin kapakları ile hemen hemen aynıdır (**Kat. No. 30-31**). Ön kapakta, *Gift Made by H.I.M. the Sultan Abdul-Hamid II to the National Library of the United States of America, 1893* yazısı yer alırken, aynı yazı arka kapakta Osmanlıca olarak tekrarlanmıştır. 38x30 cm. boyutlarındaki albüm sonradan elle renklendirilen 29 litografi (taşbaskı) resmi içermektedir. Baskıdan sonra renklendirilmiş olmaları nedeniyle aynı resimler, başka koleksiyonlarda farklı renklerle karşımıza çıkabilmektedir. Evde ve dışarıdaki giyim tarzları ile Rum, Ermeni, Yahudi ve Türk kadınları, din adamları, meyve satıcıları, arzuhalçiler, sakalar, hamallar, seyyar satıcılar ve daha birçok farklı meslek grubundan figürler, yaptıkları işi tanıttıkları biçimde gösterilmişlerdir. Bu çalışmada ele alınacak olan albümde yer alan 29 levhadan yedisinin alt başlığı ya da açıklaması bulunmamakta, bir levha dışında her birinin altında "Lit. B. Tatikian. Smyrne" imzası yer almaktadır.

Albümde yer alan gravürlere ait bilgiler, sanatçının verdiği başlık, belge numarası, boyut ve taşıdığı imza sırasına uygun olarak metnin sonunda Katalog bölümünde görsellerle birlikte verilmiştir.

Albümde yer alan resimler, dönemin giyim kuşamı dışında, sosyal ve ekonomik yapıya ve mesleklere de değinmektedir. Örneğin, albümün 26 numaralı kompozisyonu olan *Hamallar* (**Kat. no. 26**), imparatorluğun ikinci büyük kenti ve doğu Akdeniz'in en işlek ticaret limanı olan İzmir'de hamalların ne denli büyük bir önem taşıdıklarını akla getirmektedir. Kente gelen seyyahların da dikkatini çeken hamallar, taşımacılık konusunda oldukça önemli bir meslek grubuydu. Arabaların geçemeyeceği kadar dar İzmir sokaklarında hamallara çok iş düşüyordu. Körfeze yanaşan gemilerin getirdikleri yükler, kıyıda alınarak depolara, oradan da iş hanlarına hamallar tarafından taşınır, develere yüklenerek iç bölgelere götürülürdü.⁴² 1830'lu yıllarda İzmir'e gelen İngiliz yazar Francis Hervé, İzmir'de gördüğü Türk hamallarla ilgili gözlemlerini şöyle dile getirmiştir: "...Çoğunlukla, bir Anadolu kasabası olan Konya diye bir yerden geliyorlar. Çoğu kesinlikle dev gibi. Bu adamlarınki kadar geniş göğüs ve omuzlar hiç görmedim; doğrusu, kolları ve bacakları aynı oranda. Çoğu zaman bana devasa satirler gibi

⁴¹ Katalog bilgileri: *Gift Made by H.I.M. the Sultan Abdul-Hamid II to the National Library of the United States of America, 1893*. Lith. B. Tatikian. 1893. Talat Albayrak Kitapları, No. ALB.265 (Albümler), Albüm boyutu: 29.5x38 cm., İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, İstanbul.

⁴² Atilla, s. 52. Hamallarla ilgili ayrıca bilgi için bkz: Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, I.B. Tauris, New York ve Londra 2009, s. 201.

görüldüler. Gömleklerinin göğsü daima açık, neredeyse bir hayvan kürküne benzeyen kıl yığınının gözler önüne seriyorlar. Onlar son derece sessiz, medeni ve zararsız insanlardır..."⁴³

Tatikyan'ın resimlediği dört hamal, üzerinde "Smyrne" yazılı büyük bir ahşap kutuyu taşıırken gösterilmişlerdir. Hamallar, kalın iplerle tahta değneklere bağladıkları kutuyu, değnekleri omuzlarına almak suretiyle taşımaktadırlar; tek kişinin taşıyamayacağı kadar ağır ve büyük yüklerin bu yöntemle taşındıkları anlaşılır. İzmir'den en fazla ihraç edilen ürünler arasında yer alan kuru incir, kuru üzüm gibi yöresel ürünler, yurtdışına büyük kutu ve sandıklarla gönderilmekteydi. İzmir'in, 1890'larda basılan ticaret yıllıklarında karton ve tahta kutu satan esnafın ayrı bir iş kolu olduğu ve ayrı bir başlık altında yer aldığı görülür.⁴⁴

Albümde yer alan resimlerden biri de Doğu kültürünün bir parçası olan ve hemen hemen tüm gezginlerin değindikleri, Oryantalist ressamın betimlemekten vazgeçemedikleri bir tür sosyal ritüel olan kahve ile ilgilidir (**Kat. no. 9**). Kahve İstanbul'a yaklaşık 1543'te ulaşmış, 1554'te Şamlı ve Halepli iki tüccar başkent İstanbul'da ilk kahvehaneyi açmıştır. Kahvehaneler⁴⁵ zaman içinde şehrin bir parçası haline gelmiş, 17. yüzyıl Avrupa'sında bir Türk içeceği olarak tanınmaya başlamıştır. Kahvehanelerin açılmasından önce insanlar gündelik yaşam içinde uğrak yerleri olan esnaf dükkânlarında sohbet etmeleri dışında toplanma mekânı olarak bozacılar ve meyhanelerde bir araya gelirlerdi. ⁴⁶ Sarayda "kahvecibaşılık" görevinin ilk olarak Kanuni Süleyman tarafından tahsis edildiği belirtilmektedir. Kahvecibaşı, kahvenin hazırlanması ve sunulması dışında kullanılan kahve takımlarından da sorumluydu. Padişahın seferlerinde kahve takımlarını taşıması için de özel olarak bir hayvanın hazırlandığı, geç tarihlerde, Sultan II. Abdülhamid zamanında da bu görevin varlığını sürdürdüğü⁴⁷ ve başından bu yana sarayda sunumunun özel bir törenle yapıldığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.⁴⁸ Gezginlerin anlatımlarından, halk arasında da kahve sunumunun özel bir itina ile gerçekleştirildiği anlaşılır. Samuel

⁴³ Francis Hervé, *A Residence in Greece and Turkey*, Vol. I, London 1837, s. 379.

⁴⁴ Jacob de Andria, Joseph L. Nalpas (haz.), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and de l'Anatolie*, (Smyrne: Imprimerie Commerciale G. Timoni and Co., 1893), s. 273; Jacob de Andria, Joseph L. Nalpas (haz.), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and de l'Anatolie*, (Smyrne: Imprimerie Commerciale G. Timoni and Co., 1893), s. 153.

⁴⁵ Kahvehaneler ve Oryantalist resimlere yansımaları hakkında bkz. Semra Germaner ve Zeynep İnankur, *Constantinople and the Orientalists*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002, s. 276-287.

⁴⁶ Selma Akyazıcı Özkoçak, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, ed. Ahmet Yaşar, İstanbul 2009, s. 17.

⁴⁷ Abdülhamid ile sarayda görüşen Amerikalı gazeteci Sydney Whitman, Sultan'ın hizmetindekiler arasında kendisine de kahve ikram eden kahveciden söz eder. Bkz: Sydney Whitman, *Turkish Memories*, New York 1914, s. 133.

⁴⁸ İrem Çalışıcı Pala, "Osmanlı Dönemi'nde Sarayda Kahve Sunumunda Kullanılan Pişmiş Toprak Formlar", *Kahve: Kırk Yıllık Hatıranın Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2011, s. 79.

Benjamin, İstanbul'da bir kahvehanede, hazırladığı kahve ve çubuğu "Doğu'ya özgü bir nezaketle" taşıyan kahveciden sözederken,⁴⁹ İngiliz tarihçi ve arkeolog Henry Christmas, 1851'de basılan seyahatnamesinde Bergama'da (Pergamon) geceyi geçirdiği Türkmen kulübesinde kahve yapımına ilişkin gözlemlerini ve farklı bir yöntemle yapılan kahvenin nasıl farklı bir tat verdiğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁵⁰ Tatikyan'ın "kahveci"si ise, bir elinde kahveleri, diğer elinde ise kahveye eşlik edecek olan şeffaf cam şişesi ve kırmızı marpuçu ile nargileyi taşımaktadır. Kahveler, üç fincan için közde ayrı ayrı küçük cezvelerde pişmekte, üstte ise kulplu ve tabaklı porselen fincanlar durmaktadır. Kahve ve nargile ya da çubuk, yalnızca kahveye gelen kişilere değil, dükkânın dışına da servis edilmekteydi. 1839 yılında, politikacı eşi ile birlikte çıktığı Doğu gezisinin duraklarından biri olan İzmir'e gelen Mary Georgiana Emma Dawson-Damer, kendisi bir ipek satıcısı ile pazarlık ettiği sırada, kocasının da yakındaki kahvehaneden bir kahve ile çubuk getirterek, etrafındaki çarpıcı sahneyi izlemek üzere oturduğundan söz etmektedir.⁵¹

Tatikyan albümünde, Oryantalist ressamaların ve gezginlerin ilgilendikleri bir diğer meslek grubu olan arzuhalcilere yani sokak yazıcılarına da yer verilmiştir (**Kat. no. 2**). Osmanlı Devleti'nde, halkın dilekçelerini yazmakla görevli olan arzuhalci esnafı, halkın istek ve şikâyetlerini kaleme almaktaydı ve her dönemde rağbet görmüş bir meslekti. Arzuhalcilik, resmî izinle yapılabilen ve arzuhalcibaşının denetiminde olan bir esnaf grubuydu. Arzuhalci olabilmek için okur-yazar olmak yeterli değildi, aynı zamanda yazısının güzel olması, şeriatı ve kanunları iyi bilmesi ve dürüst olması da gerekirdi.⁵² Gezginlerin anlatımları dışında, Batılıların yaptıkları resimlerde de karşımıza çıkan arzuhalciler, genellikle sokakta, önlerinde sandık biçimli sehpaları ile üzerinde oturdukları platformda müşterileri ile konuşurken ya da yazarken gösterilmişlerdir.

Albümde yer alan gravürlerden bazıları, Yahudi kadınları konu almaktadır (**Kat. no. 5, 13, 21**). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudileri çok yönlü olarak inceleyen Bernard Shaw, Osmanlılar tarafından fethedilen İzmir'de Yahudi bulunmadığını, Romalılar zamanında yerleşen Yahudilerin Bizans katliamları ve zulümleri nedeniyle ortadan kalktığını ileri sürmektedir. İran'daki Şii Safeviler'den kaçarak Manisa ve Tire'ye gelen Yahudi tüccarlar 16. yüzyılın son çeyreğinde bölgedeki isyanlardan kaçarak İzmir'e göç etmişlerdir. Bunun dışında bir diğer göç dalgası 16. yüzyıl sonlarında Portekiz ve İspanya'dan kovulan ve zulme maruz kalan

⁴⁹ Samuel G. W. Benjamin, *The World's Paradises*, New York 1880, s. 24.

⁵⁰ Bkz. Henry Christmas, *İstanbul ve Ege Yollarında*, çev. Mustafa Özbaş, İstanbul 2012, s. 105.

⁵¹ Mrs. G. L. Dawson-Damer, *Diary of a Tour in Greece, Turkey, Egypt and the Holy Land*, Vol. I, London 1841, s. 82.

⁵² Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları*, İstanbul 2010, s. 101-102.

Sefaradlar tarafından gerçekleştirilmişti. Üçüncü dalgada ise 17. yüzyılın başlarında Selanik'ten İzmir'e göç eden Yahudiler vardı; onlar da kentte yaşanan yangın ve salgın hastalıklardan ve bu nedenlerle ticaretin gerilemesinden etkilenerek göç etmişlerdi. 17. yüzyıl sonlarında İzmir, önemli bir Yahudi merkezi konumundadır. İzmir'in ekonomik yönden önem kazanmaya başladığı bu dönemde Yahudiler, gerek Avrupa'da gerekse Doğu'da Osmanlı ürünleri için önemli pazarlar yaratmışlardır.⁵³ Avrupa bankacılık sistemini bilmeleri, Avrupa dillerine hâkim olmaları, birçok ticaret merkezinde Yahudi dostlarının bulunması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun da yarar sağladığı ticari ilişkiler kurmuşlardır. Ticari yazışma ve sözleşmeler, muhasebe kayıtlarını tutma konusundaki bilgi ve deneyimleri ile Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'na geldiklerinden itibaren ticaret hayatına etkin bir biçimde katılmışlardır. İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudi bankerlerin büyük bölümü yanlarında getirebildikleri önemli miktarlardaki sermaye ile Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari girişimlerde bulunmuşlardır.⁵⁴

Diğer dinlere mensup milletlere karşı Avrupalı yöneticilerden çok daha hoşgörülü davranan Osmanlılar, gayrimüslimleri Müslüman yapmaya çalışmak yerine onları örgütleyerek denetim altında tutmayı tercih etmiştir. 'Millet sistemi'nde her topluluk, din, adalet ve eğitim gibi birçok konuda dini liderin yönetiminde kendi düzenlemelerini oluşturur, kendi dillerinde konuşur, ibadet eder ve geleneklerini sürdürürlerdi. Din birliğine dayanan bu cemaatlerin liderleri Sultan'a ve yönetici sınıfa karşı sorumluydular.⁵⁵ Osmanlı toplumunda geçerli olan kıyafet düzenlemelerine göre her birey, mensup olduğu cemaate ve sosyal konuma göre belirlenen kıyafetleri giymeliydi. Yönetici sınıfta bu kurallar, kuruma, rütbeye ve Sultan'a yakınlığa göre değişmekteydi. Çoğu zaman göz ardı edilse de bu düzenlemelere göre Yahudiler için belirlenen renkler, Müslümanların renklerine göre daha koyuydu ve kumaş kalitesi daha düşüktü. Giysilerinde ve ayakkabılarında siyah ve kırmızı hakimdi. İpek kullanılmayan kıyafetler pamuklu kumaştan yapılırdı, siyah ya da koyu renk bir hırka, beli geniş kuşakla bağlanmış bol mavi şalvar, mavi veya kırmızı sarık, yine aynı renklerde ayakkabılar, giyerlerdi.⁵⁶ Tatikyan'ın albümünde görülen erkek figürlerinin büyük bölümünde kırmızı veya siyah ayakkabı ile kırmızı başlık dikkati çeker. 28 numaralı gravürde betimlenen *Çöpçü (Kat. no. 28)* mavi şalvarı, koyu renk yelek, siyah ayakkabıları ve kırmızı sarığı ile kurallara uygun görünürken, *Yahudi Şeker Satıcısı (Kat. no. 14)* başlığını taşıyan figür, çizgili gömleği, mavi şalvarı, geniş kollu koyu renk

⁵³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul 2008, s. 148, 203.

⁵⁴ Shaw, s. 137, 150-151.

⁵⁵ Shaw, s. 84.

⁵⁶ Shaw, s. 123-125.

hırkası, siyah ayakkabıları ve mavi sarığı ile Yahudiler için belirlenen kıyafet koşullarına eksiksiz olarak uymuştur. 24 numaralı gravürde betimlenen iki Yahudi tüccar da giyimleriyle bu kurallara uygun görünmektedirler (**Kat. no. 24**). Alt başlıkta sabun ve yağ sattıkları belirtilen tüccarlardan biri elinde sabun kalıpları, diğeri ise sırtındaki amforada sıvı yağ taşımaktadır. Albümde yer alan Yahudi kadınların da büyük ölçüde düzenlemelere uygun kıyafetler içinde resmedildikleri söylenebilir. 5 numaralı gravürün ressam tarafından verilen alt başlığı, *Evde Yahudi Kadın'* dir (**Kat. no. 5**). Yahudi kadınlar evde, gömlek, entari, entarinin altından görünen şalvar ve kaftan giymekte, diğeri milletlerin kadınlarının ev içi kıyafetleri ile benzerlik göstermekteydi. Sokağa çıktıklarında başlarına mutlaka *mahr*ama ya da *makrama* denen şallardan saran Yahudi kadınlar, Müslüman kadınların taktıkları işlemeli zengin kemerlerden takamazlar, daha mütevazı olanlarını takabilirlerdi. Yahudileri diğeri milletlerden ayırmak isteyen cemaati liderleri de bu ayrımı desteklemekte, cemaat üyelerinin ev içinde ve dışında mütevazı ve gösterişten uzak giyinmelerini istemekteydi.⁵⁷ Yahudi kadınların evdeki giyimlerini gösteren 5 numaralı gravür, Londra'da bulunan Alfred Rubens Koleksiyonu'nda da yer almaktadır;⁵⁸ figürler aynı olmasına rağmen renklendirme her iki gravürde farklıdır. Albüm'de mavi entari ve kürklü koyu mavi bir kaftan görülürken, Alfred Rubens Koleksiyonu'nda mavinin yerini koyu bir kırmızı almıştır. Bu figürde dikkati çeken bir diğeri özellik ise kadının boynundaki mücevherdir ki, *ogadero* denen bu kolye kadına eşi tarafından hediye edilirdi ve en değerli mücevheri sayılırdı.⁵⁹ İzmirli Yahudi kadını sokakta gösteren 13 numaralı gravürde de aynı takı dikkati çeker (**Kat. no. 13**). 19. yüzyılda II. Mahmud döneminde başlayan giyim-kuşam alışkanlıklarındaki değişimler sonucunda kadınların da daha Avrupalı bir tarzı benimsemeye başladıkları görülür.⁶⁰

1830'da Doğu'ya yaptıkları seyahat sırasında İzmir'e uğrayan Joseph F. Michaud ile Jean-Joseph F. Poujoulat'nın kente dair gözlemleri arasında kadınlar da yer almaktadır. Yazarlar, İzmir'de kadınların yarısının kafes arkasında yaşarken diğeri yarısının Avrupa'da olduğu gibi özgür yaşadığına değinmektedir. Bir kadının yüzünü saklama derecesine göre mensubu olduğu milletin tahmin edilebileceğini, Rum ve Frenk kadınlarının yüzlerini örtmediklerini (**Kat. no. 12**), Yahudi ve Ermenilerin kısmen örttüklerini (**Kat. no. 5, 13**), Türk kadınların ise yüzlerini tamamen örttüklerini söylerler (**Kat. no. 2, 12, 17**). Rum kadınların örtünmekten ziyade kendilerini, güzelliklerini göstermekten hoşlandıkları ve günün büyük bölümünü pencere önünde

⁵⁷ Shaw, s. 125-126.

⁵⁸ Bkz: Silvyo Ovadya (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler*, İstanbul 2000, s. 37-38. Osmanlı'da kadın giysisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri*, Ankara 1999.

⁵⁹ a.y.

⁶⁰ Shaw, s. 264-265.

geçirdikleri çoğu gezgin gibi Michaud ve Poujoulat'nın da dikkatini çekmiştir. Seyahatnamelerinde onlardan söz ederken, her gün iki-üç saat pencerede ya da balkonda oturup kendilerini gösterdiklerini, bunu yapmadıklarında o günü yaşanmış saymadıklarını ve Rum kadınların bu halleriyle adeta birer tablo gibi göründüklerini söylemektedirler.⁶¹

Sonuç

Bu çalışmada İzmir'de 19. yüzyıl boyunca etkin olduğu anlaşılan Tatikyan Matbaası ve ressam, gravür sanatçısı Hoca Boğos Tatikyan'ın çalışmaları değerlendirilmiş ve sanatçıya ait litografilerden oluşan bir albüm tanıtılmıştır. Tatikyan Matbaası'nın ulaşılabilen erken yayınları 1860'lı yıllara tarihlenmektedir. Bunlardan biri Konstantin İkonomos'un 1868 tarihli *Etude sur Smyrne* adlı eserdir. Döneminde tüm cemaatlere ait farklı dillerdeki yayınları bastığı anlaşılan Tatikyan Matbaası, İzmir'de çeşitli tarihlerde (1876, 1893, 1894, 1895, 1896) Yunanca ve Fransızca basılan ticaret rehberlerinde ve Türkçe yayınlanan ilk rehber olan Cevat Sami ve Hüseyin Hüsni'nün 1905 tarihli çalışmasında yer almakta, Boğos Tatikyan'ın adına ayrıca gravür sanatçısı olarak da rastlanmaktadır. 1919'da başladığı yayın hayatını 1922 yılı ortalarına kadar sürdüren Ermenice mizah dergisi *Mimos*'un basım yeri Tatikyan Matbaası'dır. Matbaanın geç tarihli yayınları arasında 1922 yılında bastığı *Yeni Mûsiki Risalesi*'nin yer aldığı tespit edilmiştir. Matbaanın, Cumhuriyet döneminde İzmir ile ilgili ilk ticaret rehberi olan *Ticarî ve İktisadî İzmir Rehberi 1926*'da adının yer almaması dikkate değerdir. Bir ressam ve gravür sanatçısı olarak karşımıza çıkan Hoca Boğos Tatikyan, gerek İzmir'in renkli yapısını yansıtan renklendirilmiş gravürleri, gerekse Osmanlı padişahlarını konu alan portreleri ile dikkat çekicidir. Bu renkli ve yaldızlı portreleri 1852'lerde İzmir ve İstanbul'da satışa sunmuştur. Victoria and Albert Museum, National Art Library'de de Tatikyan'a ait 1852 basımı bir Osmanlı padişahları albümü bulunmakta, ayrıca yurt dışında düzenlenen müzayedelerde de bu portreler alıcı bulmaktadır.

American Board'un misyonerleri olarak önce Yunanistan'da daha sonra İzmir'de görev yapan anne ve babası ile birlikte bir süre İzmir'de yaşayan ve ileride diplomat, gazeteci ve yazar olan Amerikalı Samuel G. W. Benjamin ise kaleme aldığı anılarında, Tatikyan'dan resim dersleri aldığından ve atölyesine ziyarete gittiğinden söz eder. Benjamin'in 1843-1851 yılları arasında İzmir'de bulunduğu düşünülürse, Boğos Tatikyan'ın bu tarihlerde halihazırda resim yapmakta olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Tatikyan, padişah portreleri dışında Benjamin'in de belirttiği gibi

⁶¹ J. F. Michaud ve J. J. F. Poujoulat, *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*, İstanbul 2007, s. 29.

özellikle yabancı turistlere hitap edebilmek amacıyla İzmir’i anlatan tanıtıcı resimler yapmıştır. Sokak sahneleri, sokak satıcıları, milletlerin kıyafetleri gibi yerel konuları ele alan bu resimlerde çoğu zaman tek, bazılarında sayıları iki ile dört arasında değişen büyük boy figür kullanılmıştır. Sanatçının bu türdeki albümleri Boston Museum of Fine Arts başta olmak üzere çeşitli müze ve koleksiyonlarda yer almaktadır; bunlardan biri de Talat Albayrak tarafından İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’na bağışlanmıştır. 1893 tarihini taşıyan bu albümün bir özelliği de II. Abdülhamit Dönemi’nde Birleşik Devletler Kongre Kütüphanesi için hazırlanmış olmasıdır. Bu litografi albümünün aynı tarihlerde gönderilen fotoğraf albümleri ile aynı cilt tasarımına sahip olduğu görülür, ancak burada fotoğraf yerine Boğos Tatikyan imzalı, elle renklendirilmiş 29 baskı resim yer almaktadır. Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olan Tatikyan, hazırladığı kıyafet albümlerinde, yabancıların ilgisini çekecek konuları ele alırken, farkında olmadan bütün ressamların yaptığı gibi, kentine ve yaşadığı toplumun gerçeklerine de sahip çıkmış, bunları kayıt altına almıştır. Yaşamına ilişkin bazı ayrıntıları en azından şimdilik tam anlamıyla belirlemek mümkün olmasa da yarattıkları ve bıraktıkları onun tanınmaya ve tanıtılmaya değer renkli ve mesleğine bağlı bir sanatçı olduğunu ortaya koymaktadır. Tatikyan Matbaası’ndan hiçbir ayırım gözetmeksizin çıkan yayınların yarattığı “çok renklilik”, Boğos Tatikyan’ın resimlerine de aksetmiş, Müslümanı, Hristiyanı, Ermenisi, Rumu, Arnavutu, kahvecisi, şekercisi ve daha pekçoğu onun resimlerinde hayat bulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv

BOA, MF.MKT. no. 74/108, 08. R. 1299 (27. 02. 1882)

Gazete

National Zeitung, 14. 06. 1861, Berlin, s. 3.

Kitap ve Makaleler

AKYAZICI ÖZKOÇAK, Selma, “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern

İstanbul Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, ed. Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 17-35.

DE ANDRİA, Jacob (Yayına hazırlayan:), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and de l’Anatolie*, Imprimerie Commerciale G. Timoni and Co., Smyrne 1895.

- DE ANDRIA, Jacob (Yayına hazırlayan), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and del'Anatolie*, Imprimerie Commerciale G. Timoni and Co., Smyrne 1896.
- ATILLA, A. Nedim, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.
- BEKMAN, Esra, *Kanun Çalmayı Otodidakt Yöntemle Öğrenmiş Beş Kanunçuların Görüş ve Yaklaşımları Bağlamında XX. Yüzyıl Kanun Sanatına Bakış*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı, Yüksek lisans tezi, İstanbul 2007.
- BENJAMIN, Samuel Greene Wheeler, *The Life and Adventures of a Free Lance*, Free Press Company, Burlington, Vt. 1914. BENJAMİN, Samuel Greene Wheeler, *The World's Paradises, D. Appleton and Company*, New York 1880.
- BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.
- BERBER, Engin, *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.
- BERKANT, Cenk, *İzmirli Bir Mimar: Raymond Péré*, Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
- Catalogue of Saint Paul's Institute in Tarsus*, C. B. Tatikian, Smyrna 1896.
- CEVAT SAMİ ve HÜSEYİN HÜSNÜ, (Sadeleştirerek yayına hazırlayan: Erkan Serçe), *İzmir 1905*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı: 5, İzmir 2000.
- CHRISTMAS, Henry, *İstanbul ve Ege Yollarında*, çev. Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- ÇALIŞICI PALA, İrem, "Osmanlı Dönemi'nde Sarayda Kahve Sunumunda Kullanılan Pişmiş Toprak Formları", *Kahve: Kırk Yıllık Hatırım Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 79-109.
- ÇORAPÇIOĞLU, M. Yavuz, "Smyrna Main Ottoman Post Office and Chadirvan-Alti Branch Office", *The Levant: Journal of the Otoman and Near East Philatelic Society*, Vol. 5, No. 6 (Sept 2010), s. 96-108.
- DAŞCI, Semra, "1893-1896 İzmir Ticaret Yıllıklarında Adı Geçen Sanatçılar ve Sanatla İlgili Meslekler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 3, 2012, s. 17-52.
- DAWSON-DAMER, Mary G. E., *Diary of a Tour in Greece, Turkey, Egypt and the Holy Land*, Vol. I, Henry Colburn Publisher, London 1841. *Exposition Universelle de 1889 a Paris: Catalogue Général Officiel*, Vol. I, Impr.L. Danel, Lille 1889.

- GRAVES, Algernon, *The Royal Academy of Arts: A Complete Dictionary of Contributors and Their Works from Its Foundation in 1769 to 1904*, Vol. II, Henry Graves and Co., London 1905.
- GÜNVER, Güneş, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 2007, S.18, s. 151-171.
- HERVÉ, Francis, *A Residence in Greece and Turkey*, Vol. I, Whittaker and Co. London 1837.
- İBRAHİM CAVİD, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307 / H. 1308*, (Haz. M. Babuçoğlu ve diğ.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- İKONOMOS, Constantin – Bonaventure F. Slaars, *Etude Sur Smyrne*, Tatikian, Smyrne 1868.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- KUYULU, İnci, *Karaosmanoğlu Ailesi'ne Ait Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KÜRKMAN, Garo, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar*, Matüsalem, İstanbul 2004.
- MANSEL, Philip, *Levant: Slendour and Catastrophe on the Mediterranean*, Yale University Press, New Haven 2011.
- MICHAUD, J. F. ve J. J. F. Poujoulat, *İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu 1830*, İstiklal Kitabevi, İstanbul 2007.
- LE MESURIER, Henrietta, *Ismeer, or Smyrna and Its British Hospital in 1855*, James Madden, London 1856.
- NALPAS, Joseph L. - Jacob de Andria (Yayına hazırlayan), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and de l'Anatolie*, Imprimerie Commerciale G. Timoni and Co., Smyrne 1893.
- NALPAS, Joseph L., (Yayına hazırlayan), *Annuaire des Commerçants de Smyrne and del'Anatolie*, Journal de Smyrne, Smyrne 1894.
- OVADYA, Silvyo (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2000.
- ÖZTUNCAY, Bahattin, *James Robertson: The Pioneer of Photography in the Ottoman Empire*, Eren, İstanbul 1992.

- ÖZTUNCAY, Bahattin, *The Photographers of Constantinople: Text and Photographs*, Ayraç, İstanbul 2003
- PAMUKÇİYAN, Kevork, "İzmir'in Büyük Yer Sarsıntıları", *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-III; Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 312-316.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı, İstanbul 2008.
- SINGER, Isidore - Cyrus Adler ve diğ., *Jewish Encyclopedia: a Descriptive Record of the History, Religion, Literature and Customs of the Jewish People from the Earliest Time to the Present Day*, C. 12, Ktav Publishing Home, New York 1901.
- TER MİNASSIAN, Anahide "Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi", *İzmir 1830-1930: Unutulmuş Bir Kent mi?*, (der. Marie-Carmen Smyrnelis), (çev. I. Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 91-106.
- TUĞLACI, Pars, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, C. III, Pars Yayınları, İstanbul 2004.
- WHITMAN, Sydney, *Turkish Memories*, Charles Scribner's Sons, New York 1914.
- YETKİN, Sabri (yay. haz.), *Ticarî ve İktisadî İzmir Rehberi 1926*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı: 28, İzmir 2002.

Çevrimiçi kaynaklar

- "Sotheby's: Travel, Atlases, Maps and Natural History",
<http://www.sothebys.com/en/auctions/2012/travel-atlases-maps-natural-history/112401/overview.html> (Erişim 21.07.2012)
- "Fine Judaica: Printed Books and Manuscripts",
http://www.kestenbaum.net/docs/Auction_33.pdf (Erişim: 21.07.2012)
- de Tholozany, Pauline, "The Expositions Universelles in Nineteenth Century Paris". <http://library.brown.edu/cds/paris/worldfairs.html#de1889>, (Erişim 16.04.2012)
- "Abdul-Hamid II Collection of Photographs of the Ottoman Empire", Library of Congress Catalog Record, <http://lccn.loc.gov/2003652945> (Erişim:

21.07.2012)

“Sultan Abdul Hamid II Collection”, India Office Select Materials,

<http://www.bl.uk/catalogues/indiaofficeselect/PhotoShowDescs.asp?CollID=2686>

(Erişim: 21.07.2012)

Katalog

1.

Türk meyve satıcısı

ALB. 265/1

22.5 x 15.8 cm.

Lith. B. Tatikian Smyrne.

2.

Arzuhalci

ALB. 265/2

20.2 x 15.8 cm.

Lit. B. Tatikian

3.

Börek satıcısı zenci kadın

ALB. 265/3

26.8 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian. Smyrne

4.

Ermeni ALB. 265/4

26.5 x 20.2 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

5.

Evde Yahudi kadın
ALB. 265/5
26 x 20.3 cm.
Lit. B. Tatikian Smyrne

6.

Başlık yok (Seyyar muhallebici ve ... satan kadın ?)
ALB. 265/6
26 x 20.2 cm.
İmza yok

7.

Başlık yok (Çubuk içen bir erkek)

ALB. 265/7

25.8 x 20.2 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

8.

Mısırlı Türk bir erkek

ALB. 265/8

27 x 20.1 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

9.

Türk kahveci
ALB. 265/9
26.5 x 20 cm.
Lit. B. Tatikian Smyrne

10.

Başlık yok (İki erkek)
ALB. 265/10
26.2 x 20.5 cm.
Lit. B. Tatikian Smyrne

11.

Başlık yok (Ermeni din adamı ?)

ALB. 265/11

25.5 x 20.1 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

12.

Sokakta Smyrnalı Rum kadınlar

ALB. 265/12

27.5 x 20.4 cm.

Lit. B. Tatikian

13.

Sokakta Smyrnalı Yahudi kadın

ALB. 265/13

26.8 x 20.2 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

14.

Yahudi Şekerleme satıcısı

ALB. 265/14

27.3 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

15.

Arnavut
ALB. 265/15
26 x 19.6 cm.
Lit. B. Tatikian Smyrne

16.

Manisalı Rum kadın
ALB. 265/16
26.2 x 20.2 cm.
Lit. B. Tatikian. Smyrne

17.

Sokakta Smyrnalı Türk kadını

ALB. 265/17

27 x 20.3 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

18.

Acem dansöz

ALB. 265/18

26 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

19.

Başlık yok (Ekmekçi ?)

ALB. 265/19

25.4 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian

20.

Başlık yok (Maşacı gebe kadın ve maymun oynatan erkek ?)

ALB. 265/20

25.7 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian

21.

Badana yapan Yahudi kadınlar

ALB. 265/21

27.1 x 20.3 cm.

Lit. B. Tatikian

22.

Sokakta Smyrnalı iki Türk kadın

ALB. 265/22

26.5 x 20 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

23.

Ermeni saka
ALB. 265/23
23.2 x 16 cm.
B. Tatikian Smyrne

24.

Yahudi sabun ve yağ satıcıları
ALB. 265/24
26 x 19.8 cm.
Lit. B. Tatikian

25.

Dragoman

ALB. 265/25

26.2 x 20.8 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

26.

Hamallar

ALB. 265/26

25.5 x 21 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

27.

Konsolos koruması (kavas)

ALB. 265/27

25.5 x 21 cm.

Lit. B. Tatikian Smyrne

28.

Çöpçü

ALB. 265/28

26.5 x 20 cm.

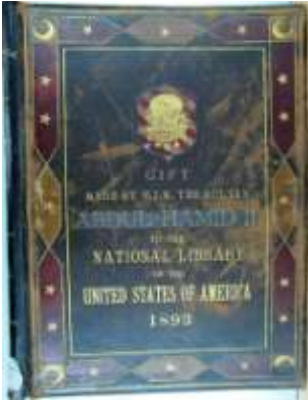
Lit. B. Tatikian Smyrne

29.

Acem kadın
ALB. 265/29
26.5 x 19.7 cm.
Lit. B. Tatikian Smyrne

30. Ön kapak.
38 x 29.5 cm.

31. Arka kapak.
38 x 29.5 cm.

